

HRVOJE JURIĆ
Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet, Zagreb

UTOPIJA - ANTI-UTOPIJA - POST-UTOPIJA - UTOPIJA
ILI: UTOPIJA, FILOZOFIJA I DRUŠTVENI ŽIVOT

„Heretici su jedini (gorki) lijek od entropije ljudske misli.”

Jevgenij Zamjatin

Apstrakt: U članku se razmatra filozofijska i društveno-povijesna (ne)moć utopije, odnosno utopijskog mišljenja i njime nadahnute prakse, i to kako s pogledom unatrag, tako i s pogledom unaprijed.

Polazeći od općeprihvaćenoga stava da je sukob utopističke i anti-utopističke koncepcije oblikovanja društvenoga svijeta u svakom smislu rezultirao porazom one prve, te da je time nastupilo post-utopijsko doba (koje možda koincidira i s famoznim „krajem povijesti”) – ovdje se nastoji propitati mogućnost i potrebu „povratka utopiji”.

Bez obzira na ishod promišljanja o „dopustivosti”, a možda i o „mogućnosti” te „potrebno-sti” utopijskoga mišljenja – koje kao takvo smjera na *izmjenu*, a ne tek na *interpretiranje* svijeta – pokušava se prikazati i sadržaj jedne (nove) utopijske vizije budućnosti.

Gljučne riječi: utopija, anti-utopija, post-utopija.

U onome što slijedi izložit ću nekoliko misli o utopiji, filozofijskoj i društveno-povijesnoj moći i nemoći utopije, o utopijskom mišljenju i njime nadahnutoj praksi, a sve to imajući u vidu pitanje: Što utopija još znači (ili može značiti) za filozofiju i općenito za društveni život?

* * *

Na početku svoga teksta „Utopija i samoobrana duha”, slovenski teoretičar Rastko Močnik piše:

„Utopija je diskreditirana. Pri samome spomenu te riječi disciplinirana korisnica i korisnik vladajuće ideologije moraju pomisliti na giljotinu i na Gulag.”¹

¹ Rastko Močnik, „Utopija i samoobrana duha”, u: Rastko Močnik, *Koliko fašizma?*, Arkzin, Zagreb, 1998/1999, str. 31.

Slično Močniku, američki teoretičar Russell Jacoby, u predgovoru svoje knjige *Kraj utopije*, zapisuje:

„Utopistički duh – osjećanje da bi budućnost mogla nadići sadašnjost – iščezao je. (...) Rasprostranjeno je mišljenje da je netko tko vjeruje u utopije krenuo ili pronaći ručak ili nekoga ubiti.”²

Utopija je, dakle, diskreditirana; a čak je i utopijski duh iščezao. U tom stanju, ono što se nekoć nazivalo „utopijom” danas se uglavnom smatra ili adolescentskom zabavom za mlade, gnjevne „pankere” ili izlizanim tlapnjama dokonih i dobro uhljebljenih intelektualaca. U najboljem slučaju, utopija je teorijski neutemeljeno i bezopasno, a praktički neobavezno i neučinkovito „maštanje” o drugačijem i boljem svijetu. No, sve i ako se složimo s time, ostaje pitanje: Smijemo li još uvijek „maštati”? I ako ipak smijemo, dade li se iz toga izvući dalekosežan zaključak: da utopijsko „maštanje” može biti od koristi i filozofiji i društvenom životu, te još dalekosežniji zaključak: da je utopijsko „maštanje” nužno i filozofiji i društvenom životu?

Na oba bih pitanja preliminarno dao potvrđan odgovor. – No, prije definitivnog odgovora, ukratko bih prikazao kako je došlo do toga da danas o utopiji govorimo kao o pukom „maštanju”, a onda bih pokušao obrazložiti zašto usprkos današnjem utopističkom pesimizmu treba braniti utopiju.

„UTOPIJA”

Najprije: što je to „utopija”?

Početno bih rekao ovo: „utopija” je budućnosna vizija jednog drugačijeg društva, odnosno jednog drugačijeg uređenja društvenih odnosa.

Izraz „utopija” (engleski: „utopia”) dugujemo, kao što je poznato, Thomasu Moreu i njegovoj istoimenoj knjizi,³ u kojoj on sugerira dvostruko čitanje i razumijevanje te (grčke) riječi: kao prvo, „eu-topia” (tj. „dobro mjesto”) i, kao drugo, „ou-topia” (tj. „nemjesto” ili „nepostojeće mjesto”).

Stavljajući naglasak na ono prvo značenje („eu-topia”), ovdje ću ostaviti po strani tzv. „negativne utopije” (ili „dis-topije”), oslikane u nekim književnim djelima kao što su *Mi* Jevgenija Zamjatina, *Vrli novi svijet* Aldousa Huxleya ili *1984.* Georgea Orwella,⁴ te pod „utopijom” razmatrati samo tzv. „pozitivne utopije”.

Unutar „pozitivne utopije” razlikujem pak dvije vrste utopije. Prvu od njih nazvao bih „pasivnom utopijom”. To su one utopijske koncepcije – nerijetko iznesene među koricama jedne knjige i, kao takve, zaokružene i dovršene – koje pružaju, doduše, jednu utopijsku viziju budućnosti, ali se ne brinu previše oko načina prelaska iz jednoga u drugo stanje, odnosno ne sugeriraju načine prelaska jaza između zbilje i utopije. „Pasivne utopije” – za koje kao primjer mogu poslužiti Platonova *Država* ili renesansne utopije poput Campanellinog *Grada sunca*⁵ i Moreove *Utopije* – same sebe implicitno unapri-

² Rasel Džekobi (Russell Jacoby), *Kraj utopije*, Beogradski krug, Beograd, 2001, str. 10.

³ Usp. Thomas More, *Utopia*, Everyman, London, 1994.

⁴ Usp. Jevgenij Zamjatin, *Mi*, Naklada Breza, Zagreb, 2003.; Aldous Huxley, *Vrli novi svijet*, Izvori, Zagreb, 1998.; George Orwell, *1984.*, Alfa, Zagreb, 2001.

jed određuju kao u-topije (ne-mjesta): kao ne-zna-se-kako ostvarive ili kao općenito ne-ostvarive.

Za razliku od ove prve utopije – koja predstavlja dovršenu, zaokruženu utopijsku *konceptiju* – kod druge utopije radi se o jednoj drugoj, drugačijoj utopiji: ovdje se radi o tekućoj, perspektivističkoj utopijskoj *tendenciji*. To je, dakle, jedna „aktivna utopija”, koja smjera na ozbiljenje, koja „misli ozbiljno”; utopija koja sebe poima kao moguću, ostvarivu, i upravo stoga djeluje na ozbiljenju (ili samo-ozbiljenju) ideje – pri čemu svoje polazište, akcijske metode, a u određenom smislu i ciljeve čini fleksibilnima. Ovu utopiju – kao jedinu „pravu” utopijsku orijentaciju – Karl Mannheim u svome djelu *Ideologija i utopija* definirao je kao onu „koja i ‘transcendira stvarnost’ i, prelazeći u djelovanje, u isti mah djelomično ili potpuno razara postojeći egzistencijalni poredak”.⁶

Na temelju ovoga, sada bih proširio početnu definiciju utopije, te rekao da utopija pretpostavlja temeljitu kritiku postojećih društvenih odnosa, koja za sobom povlači zahtjev za njihovom korjenitom promjenom, kao i tome primjereno djelovanje.

Ovo dvostruko suženo značenje „utopije” („pozitivna aktivna utopija”) sada bih suzio još jednom, te rekao da, govoreći o „utopiji”, mislim prvenstveno na utopističke tendencije „lijeve provenijencije”, u potezu od utopijskoga socijalizma, preko marksizma i anarhizma, do svega onoga što je do danas nastajalo na tom tragu. Vjerujem da je ovo posljednje sužavanje pojma „utopije” opravdano; tim više što preko suvremene anti-utopijske kritike i ovodobnog proglašavanja „kraja utopije” vidimo da se utopijska tendencija artikulirala u prvom redu (ako već ne isključivo) u „lijevom” registru. Tek tu, zapravo, počinje „priča o utopiji”, a sve prethodno može se nazvati pred-poviješću utopije.

OD UTOPIJE DO POST-UTOPIJE

Vratit ću se sada tezi o „kraju utopije”.

Kako je uopće došlo do toga da jedna budućnosna tendencija, koja nadilazi zbilju, pa i samu sebe, doživi svoj kraj? – Odgovor je prilično jednostavan, ali ga ipak treba navesti.

Početak „kraja utopije” događa se s uobličavanjem i intenziviranjem anti-utopijske kritike, koja je utopiju, utopijsku ideju, utopijsku orijentaciju, utopijsko mišljenje itd. podvrgnula kritici, vezujući je s kritikom totalitarnih režima koji su se deklarirali kao marksistički, a time, u određenom smislu, i kao realizacije jedne utopijske ideje. To će reći da početak „kraja utopije” možemo locirati u fatalno povezivanje utopijskoga mišljenja i post-revolucionarnih državnih tvorevina, koje se – kako su pokazali upravo neki marksistički teoretičari – ne smije vezivati niti uz Marxa, niti uz utopizam, nego jedino uz Lenjina, Staljina, Maoa i druge slične „prevoditelje” i „provoditelje” utopijskog ideala. Cijenu tog fatalnog (i pogrešnog!) povezivanja platila je utopijska misao u cjelini, ma koliko i sama bila kritična prema takvim režimima. To se odnosi prije svega na anarhizam, kao eminentno utopijsku ideju, koji ne samo da se još nije diskreditirao,

⁵ Usp. Platon, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2001.; Tommaso Campanella, *Grad sunca*, Zora, Zagreb, 1953.

⁶ Karl Manhajm (Karl Mannheim), *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968, str. 157.

nego još nije niti imao svoju povijesnu šansu da se diskreditira (izuzevši kratku epizodu iz Španjolskog građanskog rata, koja je bila suviše kratka da bismo izvodili neke zaključke iz toga).

No, „smrt” ili, bolje rečeno, „umiranje” utopije nije se odvijalo pravocrtno. Anti-utopijska kritika bila je praćena utopističkim otporima, čas slabljenjem, čas ponovnim oživljavanjem utopijskoga. Primjerice, čitav opus njemačkog filozofa Ernsta Blocha, jednog od najznačajnijih filozofa dvadesetog stoljeća, predstavlja napor oko promišljanja i promišljanja utopije u utopiji nesklonom vremenu.⁷ No, anti-utopizam – sa svojim, povijesno gledajući, zlonamjernim početnim krivim povezivanjem – konačno je doveo i do teze o „kraju utopije”, odnosno o početku „post-utopijskog vremena”. Jer, zaključak je jasan: ako je utopijska ideja „ozbiljena” u Sovjetskom Savezu i njegovim satelitima širom svijeta, a za njima su ostajali samo novi represivni režimi sa svojim „gulazima” i „golim otocima”, nakon propasti ovih režima nema više nikakve sumnje: propala je i utopija!

Vjerujem da je, po intonaciji ovih riječi, jasno da ne dijelim takvo mišljenje. No, uzmimo ipak da je doista nastupilo „post-utopijsko doba”, koje koincidira s famoznim „krajem povijesti” – poznata teza Francisa Fukuyame iz knjige *Kraj povijesti i posljednji čovjek*⁸ – i povijesnom pobjedom liberalne demokracije, koja je donijela svijest o tome da „nema alternative”, da stojimo pred izborom „između *status quo* i nečega goreg”,⁹ da živimo u vremenu i prostoru s onu stranu utopijskog, u određenom toposu, u kojem je doista sve već tu, prisutno, da znanost i tehnologija, liberalna demokracija i kapitalistička ekonomija čine mogućim ostvarenje svih ljudskih potreba i želja. I tada još uvijek ostaje pitanje: Što nam je donio epohalni poraz utopije? Također i pitanje: Da li je svijet postao bolji?

Radnici koji mjesecima rade bez naknade, seljaci koji radikalno osiromašuju zbog pritiska multinacionalnih kompanija, stanovništvo zemalja involviranih u ratove za naftu, kao i svi oni koji izlaze na parlamentarne izbore, ali s osjećajem gađenja – znaju da nije. Ali više nema utopije. I više nema – nade. S „krajem utopije” ušli smo u najbolji (i jedini) od svih svjetova!

Odustat ću sada od ironičnog tona i iznijeti svoju tezu: Od svakovrsne propasti može nas spasiti samo jedno (novo) utopijsko mišljenje, koje će, naravno, nadahnjivati tome primjerenu akciju! Drugim riječima, u povijesni niz „utopija – anti-utopija – post-utopija”, ja dodajem novi, četvrti element, naime – (*novu*) utopiju.

OD POST-UTOPIJE DO UTOPIJE

Sada bih napravio rez i pokušao otići korak dalje od „epoalnog” razmatranja „kraja” (ili „smrti”) utopije.

S tvrdnjom da je utopija „mrtva” – u ovom času ili jednom zauvijek – mogli bismo se složiti (mada i onda vrlo teško) samo pod dva uvjeta. Prvi od njih jest da pratimo

⁷ Usp. tri djela Ernsta Blocha: *Duh utopije*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1982; *Princip nada* (I-III), Naprijed, Zagreb, 1981; *Oproštaj od utopije?*, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1986.

⁸ Francis Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.

⁹ Usp. Rasel Džekobi, *Kraj utopije*, str. 10-11.

jedino što se zbiva u tzv. akademskoj filozofiji ili teoriji, na mjestima gdje se „službeno” (dakle, „jedino”) filozofira ili teoretizira. Drugi uvjet pod kojim bismo se mogli složiti sa „smrću” utopije jest da pratimo samo CNN ili druge komercijalne i državne televizijske i radijske stanice, da čitamo samo najprodavanije i najpoznatije novine i časopise, i općenito da (zbog ljenosti ili primitivnog ataraksičnog nagnuća) vidimo jedino ono što, htjeli-ne htjeli, ionako dolazi do nas.

Iza toga – dakle, iza *mainstream*-teorije i udarnih vijesti, iza teorijskog i praktičkog *establishmenta* – živi (i to ne samo u smislu preživljavanja!), pa čak i iznova raste jedina (nova) utopijska ideja, kao i prakse koje možemo nazvati utopijskima (u prethodno određenom smislu).

U tom smislu, samo se na prvi pogled može činiti čudnim to što postoji, primjerice, međunarodno, inače vrlo ozbiljno i aktivno, *Društvo za utopijske studije*,¹⁰ kao i čitav niz teoretičara koji pojam „utopije” kritički promišljaju, ali bez podsmijeha. Također, uz bok teorijskim koncepcijama po važnosti bih stavio šarolike („sub-kulturne” ili „kontra-kulturne” ili „alternativne”) *mase*, koje su se pojavile na anti-korporacijskim, anti-ratnim, ekološkim i drugim alter-globalističkim protestima širom svijeta, krajem devedesetih godina dvadesetog stoljeća i početkom ovog stoljeća, i artikulirale jedno globalno nezadovoljstvo, kao i potrebu za globalnim promjenama. Koncept „temporary autonomous zones” (TAZ), „privremenih autonomnih zona”, koji razrađuje Hakim Bey u *Privremenim autonomnim zonama, ontološkoj anarhiji i poetskom terorizmu*,¹¹ koristan je vodič u razumijevanju fenomena „nove utopije”.

Slično Beyu – koji kaže da „TAZ-teorija shvaća da se to događa” i da „ne govorimo o ‘treba’ ili ‘bit će’, nego o već postojećem pokretu”¹² – ustvrdio bih kako utopijski duh ne samo da nije iščeznuo, nego je budućnosno spreman za svoju budućnost. Ustvrdio bih i to da navodno globaliziranom i demokratiziranom, a zapravo rasturenom, poniženom i, konačno, zabrinjavajuće ugroženom svijetu famozni „kraj utopije” nije donio ništa dobro, te da je proglašenjem „kraja utopije” i početkom „post-utopijskog vremena” – „vrijeme svijeta” ozbiljno skraćeno.

S obzirom na ovo novo utopijsko mišljenje i akcije koje se poduzimaju upravo u utopijskom duhu, želio bih reći da smatram kako utopija nije diskreditirana, budući da se ovdje ne radi ni o kakvom sentimentalnom nastavku diskreditiranih kvazi-utopijski oblikovanih teorijskih koncepcija i državnih tvorevina, na koje se anti-utopistička kritika, tako žestoka u dvadesetom stoljeću, zapravo jedino usmjeravala govoreći o „utopiji”.

Uz rizik da se moje riječi shvate kao patetične, ustvrdio bih kako u tome – iako još uvijek u povojima – vidim šansu za jedan drugačiji i bolji svijet.

* * *

Ta „nova utopija”, koja se tek rađa, sebe će tek uz dozu ironije nazvati „utopijom”. Akteri te „nove utopije” svjesni su utopističke tradicije (bez obzira na njezine prefikse),

¹⁰ Vidi: Society for Utopian Studies, na: <http://www.utoronto.ca/utopia/>.

¹¹ Hakim Bey, *Temporary Autonomous Zone, Ontological Anarchy, Poetic Terrorism*, na: <http://www.evolutionzone.com/kulturezone/bey/index.html>.

¹² Hakim Bey, „Permanent TAZs”, na: <http://www.evolutionzone.com/kulturezone/bey/index.html>.

ali nisu njome i obvezani. Ova utopija riječ „budućnost” piše s malim, a ne s velikim „B”, a do budućnosti joj je stalo mnogo više nego onim utopijama koje su isporučivale gotove slike budućnosti. Govoreći o revoluciji, o potrebi obuhvatne revolucije, „novi utopizam” shvaća da je revolucija (iako jest prevrat i/ili zahtjev za prevratom) također proces – tiha revolucija, odlučna evolucija; da je revolucija nešto što se ne može zbiti „jedne noći u Oktobru”. Ova utopija naših dana sličnija je, konačno, spontanitetu „šezdesetme”, negoli devetnaestostoljetnom utopističkom konceptu, iako se – već na razini parola – razlikuje i od „šezdesetosmaštva”, pa umjesto „Budimo realni – tražimo nemoguće!” kaže: „Drugачiji svijet je moguć!”. Pomak od „nemogućeg”, kao principijelno neostvarivog ali potrebnog, ka „mogućem”, kao potrebnom i ostvarivom – odlika je današnjih, „post-utopijskih utopija”.

Moglo bi se, dakako, prigovoriti da ove ideje i ovaj duh, kao i nastajući pokret kroz kojeg oni govore – treba naprosto promatrati u kontekstu suvremenog društvenoga aktivizma, i ne razmetati se s ionako izlizanom rječju „utopija”. No, ta duhovna konstelacija i aktivistička manifestacija utopijska je, kao prvo, po onome što je (ipak) vezuje s „kласičnim utopizmom”, a to su: temeljno nezadovoljstvo postojećim stanjem, bespoštedna kritika i zahtjev za radikalnom promjenom, kao i spremnost da se na tome aktivno djeluje. Kao drugo, ovdje ipak govorim o nečemu „utopijskom” zato što se nada u fundamentalne promjene, koje su ovdje u pitanju – nada u značajan, čak bitan pomak, preskok, a (zašto ne?) i *revoluciju* – u današnje vrijeme čini doista utopijskom, bez ikakvih negativnih konotacija koje se danas već rutinski pridaju tom izrazu.

* * *

Ukoliko bih trebao sažeti osnovnu ideju tih „post-utopijskih utopija”, rekao bih da one nastoje ponajprije oko uspostavljanja davno pokidanih socijalnih veza. Ali ono što – s obzirom na povijest utopizma – ovdje predstavlja novost, jest to što se sada pojavljuje i ideja o potrebi uspostavljanja davno pokidanih prirodnih veza. Novo-utopijska „oiko-nomia” – zahtijeva re-definiranje i re-strukturiranje odnosa jednako u društvenom kao i u prirodnom „oikosu”.¹³

Kao ilustrativan primjer takvog jednog zahtjeva, osvrnut ću se ovdje na jedan članak američke teoretičarke i aktivistkinje Doyle Canning. Ona u svome članku, naslovljenom „Klimatska promjena i socijalna promjena”,¹⁴ polazi od oprimjerene konstatacije o opasnostima klimatskih promjena. Pitajući se o uzrocima klimatskih promjena, ukazuje na povezanost ekološke i socijalne sfere, te iz razmatranja klimatskih promjena – naravno, ne samo na razini igre riječi – konačno izvlači imperativ temeljitih socijalnih promjena. Pritom je članak, prije nego na međunarodne ekonomske i političke institucije, adresiran na ekološke i socijalne pokrete. Canning kaže:

„Izgraditi jedan pravi ekološki pokret značilo bi otići dalje od pokreta usmjerenog na jednu temu, zaštitu okoliša, u pravi društveni pokret za promjenu sistema. Kao što

¹³ O pojmu „oikos” (kuća, dom; kućanstvo, domaćinstvo; okoliš) u kontekstu aktualne situacije čovječanstva i Planete, usp. moj članak „Etika i politika, bioetika i biopolitika”, u: *Socijalna ekologija* (3/2002), str. 233-244.

¹⁴ Doyle Canning, „Climate Change and Social Change”, na: http://zena.secureforum.com/znet/sustainers/content/2003-10/21canning_cfm.

govori primjer ledenih bregova, drugačiji svijet ne samo da je moguć, on je više nego potreban. U izgradnju ekološkog pokreta ugrađena je nužnost sistemskog odgovora na sistemsku propast Planeta, nužnost sinergijskog djelovanja globalnih pokreta za mir, globalnu pravdu, slobodu i izravnu demokraciju.”

U srži novog pokreta – u kojem, valja napomenuti, jednaku važnost imaju i „teoretičari” i „aktivisti” – stoje utopijske ideje umnogome drugačije od onih „klasično-utopijskih”. Ne ulazeći u detaljniju analizu, ovdje bih samo „brifirao” o kojim se to „novo-utopijskim” novostima radi, odnosno u čemu se to „novi utopizam” razlikuje od „starih utopizama”.

Prije svega, radi se o ozbiljnoj namjeri da se razobliče vladajući diskriminacijski obrasci, što ujedno znači i da humanizam konačno preraste iz apstraktnog u konkretni humanizam. Na toj podlozi izrasta jedan individualistički stav, koji nije „atomistički”, nego anticipira i modele organizacije međuljudskih odnosa, ali i mnogo šire: svjetskih odnosa, u onom smislu koji uključuje i prirodni i društveni (dakle, ljudski) svijet. Taj novi model organizacije protivi se svakovrsnoj hijerarhiji. Hijerarhijskom pogledu na svijet, a onda i na organizaciju (u svakom smislu riječi) suprotstavlja se – mreža; dakle, ne vertikalnost, nego horizontalnost, ne moć, nego odgovornost. A iz toga bi se mogla izvesti i dva ključna, nosiva pojma jedne, „novoj utopiji” odgovarajuće, „nove etike”: *odgovornost* (kao koncept koji tendira od pojedinačnog ka općem), te *solidarnost* (kao koncept koji tendira od općeg ka pojedinačnom). Dakle, po strani od egoističnog kvazi-individualizma ili kvazi-altruističnog kolektivism, ovdje se promovira odgovorni individualizam ili, drugačije rečeno, solidarni kolektivism.

Nadalje, za razliku od starih utopijskih ili barem utopijski inspiriranih koncepcija, u ovoj novoj nema više bezgraničnog povjerenja u znanost i tehnologiju (ili jedinstveni znanstveno-tehnološki pogon koji možemo nazvati „tehno-znanost”) kao sredstvo ljudske emancipacije. Jer: moderna tehno-znanost – sukladno svojoj biti, a također i zbog povezanosti s vladajućim ekonomskim i političkim obrascima – osobito u svom bio-informatičkom obliku, usmjerena je na daljnju, suptilniju, a time i opasniju manipulaciju, a ne na emancipaciju. Uz to, u skladu s ranije spomenutim novim pogledom na umreženost prirodnih i društvenih sistema, moderna tehno-znanost ne samo da ne predstavlja odgovor i rješenje, nego je glavna prijetnja promjenama koje se s ovog aspekta smatraju nužnima. Naravno, skepticizam u pogledu na znanost i tehnologiju podrazumijeva jedan stav koji ne odbija rezultate znanstvenih i tehnoloških istraživanja u cjelini, ali jednako tako ih niti ne prihvaća u cjelini. Prije se radi o odbijanju dominantnog tehno-znanstvenog pogleda na svijet, koji valja promatrati u uskoj vezi s dominantnim ekonomskim i političkim globalnim sistemom, iako „anarhistički” momenti ekonomske i političke globalizacije na prvi pogled mogu sugerirati kako je centraliziranost Kapitala i Države stvar prošlosti. Odbijanje/prihvatanje tehnologije u ovom novom smislu svoj paradigmatički primjer nalazi u pristupu informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji, koju „novi utopisti” permanentno otimaju iz ruku globalnih manipulatora i koriste kao glavno oružje emancipacijske borbe.

No, odustajanje od bezgranične vjere u emancipatorsku moć znanosti i tehnologije stavlja ovaj novi pogled pred nove izazove. Stoga se ovdje – zagovarajući napredak, a odustajući od onoga što se dosad isključivo smatralo „napretkom” – shvaća kako „napredak”, kao ključni pojam novovjekovne civilizacije, mora biti ponovno promišljen,

što znači da mora doći i do fundamentalnih, a ne samo kozmetičkih, svjetonazorskih promjena. Jedna od najdubljih pretpostavki tog novog svjetonazora jest – skromnost, dakle: nešto dijametralno suprotno od negdašnje utopijske rasipnosti. Ova nimalo skromna misao o skromnosti, koja bi trebala postati žarište novog pogleda na svijet i novoga svijeta, svoj nimalo nevažan izraz pronalazi i u postojećoj, narastajućoj, ali još uvijek „alternativnoj” kulturi recikliranja, što se ne smije brkati s ideološkim pojmom „održivog razvoja”, koji je postao instrumentom globalnog ekonomsko-političkog establishmenta, odnosno izraz moći vidljivih i nevidljivih institucija „novog svjetskog poretka”, moći koja nadilazi biološke i socijalne moći čovječanstva i Planete.

O UTOPIJI, FILOZOFIJI I DRUŠTVENOM ŽIVOTU

U svome zagovoru „utopije” („nove utopije”, „povratka utopiji”) slažem se s tvrdnjom Rastka Močnika, kojom on završava ranije citirani tekst o utopiji, da je „anti-utopizam abdikacija duha i sukrivac koji dopušta strahote sadašnjosti”, a da „utopizam nije samo samoobrana duha, već je obrana duha prvi korak protiv sadašnjosti i izvan nje”.¹⁵

„Misliti utopijski” (manhajmovski rečeno: misliti transcendirajući stvarnost i postojeći poredak) znači – misliti. Misliti utopijski – a to znači: u bitnome revolucionarno – znači ozbiljavati bit čovjeka kao nedovršenog i nedovršivog bića. Svijest o tome predstavlja svijest koja se protivi „ontološkoj” ljenosti i „etičkom” cinizmu, koji su glavna odlika našeg pragmatističkog doba, tj. doba „pre-kasnog kapitalizma”, „Too-Late Capitalism”, kako ga naziva Bey.¹⁶

Utopijsko mišljenje jest mišljenje koje je eminentno budućnosno. Ali: utopijsko mišljenje prvenstveno znači smisao koji pridajemo svojim današnjim akcijama! U tome vidim pravu funkciju utopije, bez obzira na različite izraze koje će ona postići u onome što nazivamo „društvenim životom”.

* * *

Ukoliko je danas „utopija” izjednačena s „maštanjem”, odgovorit ću sad na uvodno postavljeno pitanje: Smijemo li još uvijek „maštati”? – Odgovor glasi: ne samo da smijemo „maštati”, nego i moramo „maštati”, možda i više nego ikad prije, jer je otpor vladajućem društvenom obrascu danas manji nego ikad prije. Maštati smijemo i maštati moramo, naravno, ukoliko pod „maštanjem” ne mislimo na nešto što je privatna i slobodno-lebdeća stvar jednoga čovjeka. Ernst Bloch je s pravom ukazao na opasnost takvog sužavanja „utopije”, kao generaliziranja pukih osobnih sanjarenja, kad je rekao da je takav jedan utopijski svijet „također mjesto onog ‘wishful thinking’ najniže vrste i apstraktnog utopiziranja, koje je riječ ‘utopija’ u ovom slučaju opravdano iznijelo na loš glas: prazno slikanje praznih mogućnosti i skoro uvijek u egoističkoj vezi, sa mnom,

¹⁵ Rastko Močnik, „Utopija i samoobrana duha”, str. 42.

¹⁶ Usp. Hakim Bey, „Permanent TAZs”, na: <http://www.evolutionzone.com/kulturezone/bey/index.html>.

s mojom koristi – ne misleći na druge”.¹⁷ No, to nije ona utopija koju sam ovdje želio razmatrati. „Utopija”, a osobito „nova utopija” je projekcija zajedničke budućnosti, koja jest tu zbog budućnosti, ali čak i prije toga: ona je tu da osvjetljava sadašnji prostor i vrijeme. Zadaće i odgovornosti filozofije i filozofa – koji se uvijek moraju probijati do temelja postojanja – u tom su smislu najveći i najteži. Drugi mogu, ali filozof mora izlaziti, iz-skakati iz zbilje, iz društveno zadanog mu okvira „skrupulozne analize”, te razmišljati u hodu, u hodu ka budućnosti – da bi te budućnosti uopće bilo.

Jer: „misliti” znači misliti utopijski, „misliti utopijski” znači misliti iz zbilje, ali ciljati iza i iznad nje. „Misliti”, dakle, znači: misliti s otporom, ne mireći se s postojećim, uvijek „heretički”, moglo bi se reći. Ukoliko pretpostavimo da mišljenju slijedi i djelovanje, odnosno da jedno implicira drugo, filozofu će dovoljno upozorenje i stalni podsjetnik predstavljati misao njemačkog filozofa Ode Marquarda:

„Filozofija je kad se misli usprkos.”¹⁸

Adresirana na filozofe, ova misao se može proširiti poznatom Marxovom „jedanaestom tezom o Feuerbachu”, koja jest bila upućena filozofima, ali se nije ticala, niti se danas tiče samo filozofa. S njom ću i završiti ovo razmatranje odnosa utopije, filozofije i društvenog života, budući da još uvijek ne nalazim bolje formuliranog zahtjeva upućenog ne samo filozofima, nego svim onima kojima je doista stalo do drugačijeg i boljeg svijeta:

„Filozofi su svijet samo različito *interpretirali*; međutim, radi se o tome da ga se *izmijeni*.”¹⁹

¹⁷ Ernst Bloh, *Oproštaj od utopije?*, str. 32.

¹⁸ Odo Marquard, *Skepsis und Zustimmung*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1994., str. 7.

¹⁹ Karl Marx, „Teze o Feuerbachu”, u: Karl Marx & Friedrich Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1985., str. 343.